

Örnar på Mälårörarna – en presentation

Urpo Könnömäki

Örnar är ett samlingsnamn för större, bredvingade, kraftfulla dagrovfåglar med grov näbb och vassa klor. Gruppen kan emellertid inte klart definieras och rymmer arter av växlande storlek som inte alla är nära besläktade. Könen har lika dräkter, men honorna är vanligen större. Adult dräkt tar flera år att anlägga. Örnarna är mycket långlivade. Ett stort hot mot främst havsörnen var miljögifter. Idag är olyckor med kraftledningar och vindkraftverk en riskfaktor, för kungsörnen även kollisioner med tåg i Norrland där örnarna äter kadaver på spåret.

Havsörn *Haliaeetus albicilla*

Längd 76–94 cm, Vingspann 190–240 cm. Honan är störst. Fågeln har långa, breda vingar, ving-spetsarna väl ”fingrade”. Ganska kort, trubbigt kilformad stjärt och lång hals och kraftig näbb ger sammantaget en typisk flyktsilhuett, några har liknat en seglande havsörn vid en flygande matta. Frontsilhuett i stort sett plan (vingar svagt kupade, armhöjd, hand sänkt). Aktiv flykt med långa serier av lugna, ganska grunda vingslag, då och då avlösta av korta glid (jfr kungsörn). Kretsar ibland lång tid på hög höjd, drar så iväg kilometervis. Mest aktiv i luften vid stark vind – då sker förflyttningen bekvämt längs höjdryggar på de uppvindar som bildas.

– *Adult*: Brun med ljusare gulbrunt huvud/hals. En del övre vingtäckare och fjädrar på framrygg och skuldror oregelbundet blekt gulspetsade, vilket ger ett något skäckigt intryck. Näbben är gul. Stjärten är helvit, eller vit med brun fläckning vid bas och spets.

– *Juvenil*: Hela dräkten likartat fräsch/sliten. Yttre armpennorna är längre än hos adult, vilket ger buktande bakkant på vingen och stjärten är längre med mindre spetsig kilform. Huvud, hals och kropp är mörkbruna, bröst, buk, rygg och vingovansida rödbruna med breda svarta fjäderspetsar, mindre täckarna ser mörkats ut. (Mörkheten varierar individuellt: en del är svartbruna, andra rätt ljusa). Vingundersidan mörk med diffust ljus fält i armhålan och smalt ljust band längs mellersta täckarna. Stjärt pennorna mörka

med ljusa centra, kan te sig helmörka när stjärten är hopfälld (t.o.m. i flykten!) men tydligt ljusa när den fällt ut i bra ljus. Näbben är mörk. Tygel ljus, bildande en rätt tydlig ljus fläck.

– *Andra ungdäkt* (1:a – 2:a sommar): Dräkten inte längre likartat fräsch/sliten (på grund av påbörjad, långsam ruggning). Rödbruna inslagen blekta, och en del fjädrar på bröst och framrygg har vit bas. Jämnmörka ”byxor”. Näbben är något ljusare grå.

– *Tredje ungdäkt* (2:a – 3:je sommar): Variabel, men genomgående mer enhetligt mörkt. Jämnbunare fjädrar anläggs på bröst, framrygg och vingar. Vissa fortfarande vitbrokiga på rygg och bröst. Näbb grågul.

– *Fjärde ungdäkt* (3:je – 5:te sommar): Tydligt skild från föregående genom större likhet med adult, även om en del ljusa inslag dröjer kvar, och huvud/hals ännu är rätt gråbruna. Näbben är blekgul, ögat ljusbrunt.

Läten: Vanligen tyst utom under häcktiden. Vanligaste läte, särskilt i boets närhet, är en gäll, kacklande ramsa av hårda toner, vagt påminnande om spillkråkans revirrop, hanen mer ljusröstad än honan, ”kli kli kli ...”. Varnar med, djupare, hårda, knackande ”kleck”, några få utrop, långsamt upprepade.

Havsörnen häckar längs havskuster och i skogsområden, gärna vid större sjöar och floder. Den är sällsynt, men har blivit vanligare på senaste åren. Idag finns cirka 700 par i Sverige som också lyckas väl med häckningen. Gamla fåglar är ofta

Foto: Magnus Friberg

Ungfågel av kungsörn med stora vita partier på vinge och stjärt.

stannfåglar i reviret utom längst i norr, ungfåglar är mer flyttningsbenägna, de strövar runt i flera år innan de etablerar revir. Födan består gärna av fisk, men även andfåglar och kadaver. Boet är mycket stort, i kronan eller övre tredjedelen av ett gammalt träd; det återanvänds om paret inte störs.

Havsörnen har successivt blivit allt mer vanlig på Mälaren. Den har också börjat häcka igen efter många decenniers bortavaro. Vi kan förvänta oss att antalet revir kommer att öka.

Kungsörn *Aquila chrysaetos*

Längd 80–93 cm. Vingspann 190–225 cm. Födan består av däggdjur (hare, kanin, ekorre, gnagare, t.o.m. ungräv), hönsfågel och kadaver. Arten är en mångsidig jägare, kretsar högt upp på spaning efter byte eller drar fram på låg höjd för att överraska sitt byte på duvhökmaner. Sitter också gärna och spanar från trädtoppar långa perioder. Boet är väldigt stort, i gammalt träd eller på klipphylla; återanvänds om paret lämnas i fred. Häckningen lyckas inte varje år. Främst i Norrland sker viss förföljelse (renägare?) men även ostörda örnar har ibland svårt att lyckas. En kritisk period verkar

vara strax efter ungarernas kläckning då man både i Skåne och i Småland konstaterat att små ungar svultit ihjäl. Kungsörnen är en stor, långvingad örn med karakteristisk lång stjärt, ungefär så lång som vingbredden. Silhuetten typisk också genom att vingarna smalnar av något in mot kroppen och vid handens innerdel, vilket ger S-formad vingbakkant, tydligast hos ungfåglar. Flykten är kraftfull, ofta 6–7 ganska djupa, långsamma vingslag avlösta av glid i 1–2 sek., så ny vingslagsserie osv.; flyktbanan är rak. Frontsilhuett i kretsflykt och ofta i glidflykt, typisk med vingarna höjda i grunt V. Glider ibland även på planare eller lätt kupade vingar. Gemensamt för alla dräkter är rätt mörkt brun grundfärg med kontrasterande gulbrunt eller ljust rödbrunt nackdok (variation, ingen ålderskaraktär).

– *Adult:* Ving- och stjärt pennor basalt grå med 3–5 grova, mörka tvärbånd och med breda svarta spetsar. Övre mellersta och inre större vingtäckare blekta och slitna, bildar oregelbundet diagonalställt ljus fält (varierande tydlighet). Bröstfläck och undre mellersta vingtäckare ofta ljusare rödbruna.

– *Juvenil:* Stora vita fält mitt i vingen (handpennor

och yttre armpennor med vit bas) samt vit stjärrot. Undantagsvis är de vita på vingen reducerat till liten fläck (mängden vitt således ej åldersrelaterad). Övre vingtäckarna enhetligt bruna, saknar ljust täckarfält. Vingbakkanten S-formad. Samtliga vingpennor likartat fräscha/slitna.

– *Andra ungdräkt* (1:a – 2:a sommar): Som juvenil men har ljust täckarfält ovan, och dräkten inte längre enhetligt fräsch/slitna.

– *Tredje ungdräkt* (3:e – 5:e sommar): Som 2:a ungdräkt men har ett varierande antal pennor av adult typ, grå med tvärband, bland dem av juvenil typ. Det vita på stjärtröten är kvar längst, ibland finns vitt kvar fastän vingarna ser utfärgade ut.

Läten: Tystlåten. Ett klagande, visslande ”klyh” hörs ibland. Ungarna och honan tigger med tvåstaviga ”pi-tjulp”.

Häckar i bergstrakter och vidsträckta höglänta skogar i Norrland och ibland även i mindre skogar i lågland och kustland (t.ex. Skåne, Gotland). Häckar även glest i övriga Götaland och på några ställen i Svealand. Stannfågel i söder, mer flyttbenägen i N, särskilt ungfågeln. År 2016 beräknades det finnas 450 revir och noterades 157 lyckade häckningar.

Kungsörnen är sällsynt gäst på Mälaren vår och höst. Några sommar- eller vinterstannande kungsörnar har inte noterats.

Mindre skrikörn *Aquila pomarina*

Längd 55–65 cm. Vingspann 143–168 cm. Födan består av små däggdjur, groddjur samt en del fåglar och insekter. Boet i träd.

Fältkännetecken: Medelstor, mörk, kompakt örn. Vingarna är jämbreda, spetsarna djupare ”fingrade” än vråkar men ej fullt så framträdande som hos övriga större *Aquila* arter. Handen är inte så fyllig, den sjunde handpennans ”finger” är nästan obefintligt (juv.) eller kort (ad.). Stjärten är rundad, stjärtlängden är drygt 2/3 av vingbredden. I frontsilhuett är vingarna något vinklade vid knogen, och handen är sänkt, särskilt i glid, något också i krets (sänkt hand ses även hos andra arter, framför allt hos större skrikörn

och stäppörn). Vingslagen är rätt raska. Huvud och hals är vråklika och näbben är klen för en örn. Näsöppningen är rund vilket är typisk för de båda skrikörnarna. Den bestäms lättast på dräkten: mörkbrun med kontrasterande ljusare huvud/hals och övre vingtäckare; en liten vitaktig handbasfläck ovan är typisk; de flesta har lite vitt på övre stjärtäckarna. Vingundersidan har hos flertalet ljusare vingtäckare än pennor (mjölkchokladbrunt mot mörkgrått; få som ses bra i gott ljus är svårbedömda); vingpennor oftast tätt mörkt tvärbandade (ses blott på nära håll), de mörka banden minst så breda som de ljusare mellan dem; (tvärbandningen distinkt ända ut till spetsen; en del fåglar har helt obandade pennor).

– *Adult*: Mindre och mellersta övre vingtäckarna ljust gulbruna, bildande ett välavgränsat fält på framvingen; hjässa/nacke ljusa; rygg mörk (oftast) eller något ljusare brun beroende på ruggning och blekning. Vit handbasfläck, liten men tydliga vita spetsar på större armtäckare, arm- eller stjärtpennor. Iris gulbrun (större skrikörn: mörk).

– *Juvenil*: Övre och undre vingtäckarna (mindre och mellersta) mörkare än hos adult, mellanbruna, ändå vanligen en aning ljusare än större täckarna och vingpennorna. (Några har dock förvillande mörka undre vingtäckare.) Huvudet är brunt med rödgulbrun nackfläck (bleks till vit). Den vita handbasfläcken är rätt omfattande, ofta utflytande över inre handpennorna. Övre och undre större täckarna samt ving- och stjärtbakkant är smalt vitspetsade; övre yttre mellersta vingtäckarna ofta vitspetsade också, men ses sällan i fält. Tendens att ha utbuktande armpennor (olikt ad.).

– *Följande ungdräkter*: Adult dräkt anläggs på ca fem år, men åldersbestämning i fält utöver juvenil och adult är svår; emellertid kan ruggning av handpennor ge en ledtråd – bara de inre handpennorna byts andra kalenderåret, både några inre och några yttre samtidigt under senare somrar.

Läten: Talför på häckplats. Ljusröstade skällande ”k-jip”, ibland liknat vid en liten hunds skall. Hanen låter höra utdragna visslande ”viik” under flyktspelet.

Häckar i skogstrakter eller större dungar i slättområden, närmast i Baltikum; sommargäst från tidigast april och ibland ändå in i oktober, övervintrar i Afrika. Lokalt rätt talrik flyttare genom Turkiet och Mellersta Östern.

Mindre skrikörn har rapporterats 17 gånger i Uppland enligt Artportalen. När blir det Mälarenas tur?

Större skrikörn *Aquila clanga*

Längd 59–69 cm med ett vingspann på 153–177 cm. Föda: daggdjur och kadaver. Boet i träd.

Fältkännetecken: Flyktsilhuett mycket lik den mindre skrikörnens, skiljer sig blott ringa på att ha fylligare hand med något längre ”fingrar”. Näbben är medelgrov. Näsöppningen rund. Bestäms ofta säkrast på dräkten: mörkbrun med normalt mörkare vingtäckare än vingpennor undertill (tvärtom hos mindre skrikörn) och saknande välangränsade ljusa täckarfält ovan. Vit handbasfläck ovan, mer suddig, främst bildad av basalt vita handpennskaft, och mer utflytande så att den nästan når vingframkanten. Vingpennor undertill vanligen tätt mörkbandade, mörka banden smala och mer otydliga mot pennspetsarna; en del fåglar helt obandade pennor.

– *Adult, typisk*: Mörkbrun med något ljusare brunt huvud, framrygg och övre vingtäckare (diffust, svaga kontraster) samt med diffusa, vitaktiga handbasfläckar och hos många, lite vitt på de övre stjärttäckarna. Framvingen undertill normalt mörkare än större täckarna/vingpennorna, men inte så få ter sig jämnt mörka. En framträdande ensam vit halvmåne eller fläck undertill basalt på yttersta handpennorna är ett gott indicium, men vissa har två smala halvmånar, en på handpennbaserna och en svagare på handtäckarbaserna, precis som mindre skrikörn.

– *Adult, ljus*: Några är ljusare bruna på huvud och vingtäckare, påminnande om mindre skrikörn, men saknar såväl mörk framrygg som tydlig avgränsning av ljust täckarfält på ovansidan, är blott diffust ljusare brun där.

– *Juvenil, typisk*: Brunsvart med purpurton i

Kommer Du ihåg Tönn?

En större skrikörn född i Baltikum 2008 besökte hela Norden. Satellitspårningen visade att den via Finland och Haparanda passerat ner genom de flesta landskap i Sverige. Många av dem hade inte ens arten noterad på landskapslistan. Inte förrän han anlände till Öland upptäckte skådarna honom. Tönn var i början mycket försiktig med att korsa stora vatten, därav kanske omvägen över Haparanda. Det visade sig att Tönn sedan övervintrade i sydöstra Spanien. Sändaren tystnade 2014. Vid 8 års ålder häckade Tönn för första gången i sitt födelseområde och fick en unge. Man lyckades fånga Tönn igen 2016 och han har nu en ny modern satellitsändare. Följ Tönn på:

<http://birdmap.5dvision.ee/index.php?lang=en>

varierande grad och tydlighet överströdd med beige/vita fläckar och fjäderspetsar. Fåglar med stora fläckar är mycket karakteristiska: fläckarna bildar vita pärlband längs alla vingtäckare. De med minst fläckar närmar sig i utseende juvenila mindre skrikörnar med maximal fläckning. Undantagsvis smälter ljusa prickarna på nacken samman till en fläck som hos mindre skrikörn. Huvud mycket mörkt med kontrasterande gula mungipor. Framvingen undertill är alltid brunsvart, tydligt mörkare än mellangrå större täckare/pennor. Armpennor långa och vingens bakkant buktar ut. Dräkten enhetligt fräsch/sliten.

– *Juvenil, ljus*: Variabel. Grundfärg ljusare, med ringa eller rikligt inslag av rödbrunt, ofta kraftigt fläckad eller längdstreckad i gulbrunt. Kan förväxlas med mindre skrikörn på långt håll, men känns vanligen igen på inslag av mörkbruna fjädrar på huvud, hals och övre och undre vingtäckare, således ej så homogent brun; den diffusa, mer utbredda handbasfläcken är ofta ett bra indicium också.

– *Efterföljande ungdräkter:*
Juvenila dräktens fläckar återkommer även i nästa dräkt, men mindre tydliga. Adult dräkt anläggs således inte förrän efter fem–sex år.

– *Läten:* liknar mindre skrikörnens men är lägre i tonhöjd. Oftast hörs ett skällande ”kjak”, enstaka eller upprepat. Hanen låter höra utdragna visslande ”viik” under flyktspelet.

Häckar sällsynt i skogs-trakter vilka helst ska ha inslag av floder och träskland. Huvudsakligen kortflyttare som övervintrar i utbredningens södra del samt i Mellersta östern.

Större skrikörn har rapporterats 32 gånger i Uppland enligt Artportalen, därav en gång på Mälärörarna vid Svartsjövikens.

Mycket sällsynta örnar

Förutom de ovan uppräknade arterna besöker ett flertal andra örnarter Sverige och kan tänkas bli påträffade i Ekerö kommun. Stora rovfåglar har kapacitet att flyga mycket långs sträckor på kort tid (det visade den satellitmärkta skrikörnen Tönn prov på, se bild). Här ska ytterligare tre arter tas upp. Om man ser en misstänkt örn och inte har stor tidigare erfarenhet rekommenderas dessutom omgående noggrann kontroll i en fälthandbok.

Kejsarörn *Aquila heliaca*

Stor men något mindre än kungsörn som den mest liknar. Stjärten är kortare och vingarna hålls mer plant. Den gamla örnen är mycket mörk men med vita fläckar på skuldrorna. Ungfågeln är ljusare, de inre tre handpennorna är tydligt ljusare än vingen i övrigt. Ljusfläckig på kropp och särskilt på vingarnas ovasida. Övergumpen är dessutom vit. När fågeln åldras kan den ge ett brokigt intryck innan den anlagt den gamla fågelns dräkt.

Foto: Madis Leivits

Större skrikörnen Tönn, 8 år gammal 2016 och med ny sändare.

Häckar närmast mellan Svarta och Kaspiska haven. Enstaka fåglar brukar uppträda i södra Sverige, främst på Öland och i Skåne.

Stäppörn *Aquila nipalensis*

Stor men mindre än kungsörnen. Grov näbb med tydligt gul mungipa. Ungfågel med vitt band längs vingarnas mitt, både över och under. Gammal fågel påminner om större skrikörn.

Häckar närmast från Kaspiska havet och österut. Enstaka fåglar brukar synas främst på Öland.

Ormörn *Circaetus gallicus*

Stor ljus örn men mindre än kungsörn. Korthalsad med brett rundat huvud, ser sittande lite ugglelik ut men detta syns inte i flykten. Kan rytla. Den ljus undersidan skiljer den från andra arter. Huvudet är mörkare. Stjärten har tre jämnt fördelade tvärband.

Förekommer närmast i södra Ryssland men även omkring Medelhavet. Ses relativt ofta på Öland. Troligen den art om det finns störst möjlighet till att stöta på i Mälardalen.

Referenser

Mullarny, K., Svensson, L., Zetterström D. 2009
Fågelguiden. Vicenza.